

ЭОЖ 81

ҒТАХР 16.21.25

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.1.80.007>

ШАМҒАЛИ САРЫБАЕВ ПЕН ОНЫҢ ЗАМАНДАСТАРЫНЫҢ ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ

*Балаева А.Б.¹

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақаланың зерттеу нысаны – Шамғали Сарыбаев пен оның дәуірлес ғалымдарының филологиялық мұрасы. Жұмыста авторлар шығармаларына салыстырмалы шолу жасалып, шығыс филологиясына қосқан үлестерінің өзіне тән қырлары мен басты өлшемдері айқындалады. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы талдау мен мазмұндық интерпретация алынған, барлық байламдар түпнұсқа мәтіндер мен сын әдебиеті деректеріне сүйеніп жасалды. Зерттеу нәтижелері көркем мәтінді түсіндіру мен тілдік құбылыстарды талдау тәсілдерінде ортақ және айырым белгілер барын көрсетті: Сарыбаев ең алдымен тілдік деректерді жүйелеу, типтендіру, жіктеуге басымдық берген; ал оның замандастары көбіне мәдени-тарихи және әлеуметтік қырларға назар аударған. Осы тұжырымдар әр автордың қазақ филологиясының қалыптасуы мен өрістеуінде маңызды рөл атқарғанын дәлелдейді; соның ішінде Сарыбаев еңбектерін әдістемелік қатандық пен деректерді жаңаша классификациялау айқындайды. Мақалада Сарыбаев мұрасының педагогикалық әрі практикалық салмағы нақтыланып, қазіргі қазақ тілін оқыту әдістемесі мен лингвистикалық зерттеулер жүйесіндегі орны көрсетіледі. Авторлар еңбектерінің сабақтастығы мен айырмашылығын ашу ұлттық ғылым тарихындағы интеллектуалдық дәстүрлер эволюциясын бейнелеуге мүмкіндік береді. Осы арқылы зерттеу қазақ тілінің тарихы мен мәдениетінің даму логикасын түсіндіруге ғана емес, бүгінгі тіл білімінің теориялық негіздерін толықтыруға бағытталған маңызды қадам ретінде бағаланады. Жоба филологиядағы әдіснамалық тәсілдерді жетілдіруге, ұлттық ғылымның өзекті мәселелерін жаңаша пайымдауға серпін береді. Практикалық мәні – алынған қорытындыларды филология мен лингвистикадағы ізденістерге, сондай-ақ қазақ тілі мен әдебиеті бойынша білім беру бағдарламаларына енгізу мүмкіндігі. Тұтастай алғанда, еңбек тіл мен әдебиетті зерделеуде көпқырлы тәсілдерді ұштастырудың маңызын дәлелдейді.

Тірек сөздер: Шамғали Сарыбаев, филология, лингвистикалық зерттеулер, оқыту әдістемесі, қазақ тілі, әдебиет, салыстырмалы талдау, мәдениет

Кіріспе

Қазіргі әлемде филология ғылымы көркем мәтіндер мен тілдік

құрылымдарды түсіну мен түсіндіруде шешуші рөл атқарады. Бұл, әсіресе, жаңа әдіс-тәсілдермен дамып, байып жатқан қазақ филологиясына қатысты. Жаһандану және мәдени алмасу жағдайында қазақ филологиясының алдында жаңа міндеттер мен мүмкіндіктер тұр, бұл оның зерттелуін ұлттық бірегейлікті сақтау және дамыту үшін ерекше маңызды етеді.

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін зерттеу қазақ лексикографиясы мен стилистикасы мен әдебиеттану ғылымының дамуына зор үлес қосқан Шамғали Сарыбаевтың терең талдауы мен жаңа әдіс-тәсілдеріне негізделген.

Бұл зерттеуде Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектеріне салыстырмалы талдау жасалған. Бұл талдау олардың көзқарастарының ерекшеліктерін анықтауға, сонымен қатар қазақ филологиясының дамуына қосқан үлесін бағалауға көмектеседі. Салыстырмалы талдау зерттеудің әртүрлі салалары арасында параллельдер жүргізуге ғана емес, сонымен қатар авторлардың әрқайсысына тән бірегей аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеуде олардың әдеби шығармалар мен тілдік фактілерді түсіндіруге деген көзқарастары салыстырылады. Басты мақсат – олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтау, зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, қазақ филологиясының дамуына жағдай жасау, жаңа әдіс-тәсілдерді дамыту. Соның нәтижесінде қазақ филологиясының тарихы мен дамуын тереңдетіп, ғылыми дискурсты байытуға мүмкіндік туады. Бұл зерттеу қазақ филологиясының дамуына септігін тигізіп, болашақ зерттеушілерді алдағы уақытта осы бағыттағы жұмыстарға шабыттандырады.

Шамғали Сарыбаев (1893-1958) – 1930 жылдардағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілі, Қазақстанның саяси-әлеуметтік, оқу-ағарту және мәдени салаларын дамытуға зор үлес қосқан. Оның ұстаздық, тілтанушы, әдебиеттанушы, журналист, фольклор жинаушы, аудармашы, ақын ретіндегі сан қырлы қызметі елеулі ғылыми-педагогикалық мұра қалдырды.

Ш.Сарыбаевтың зиялы болып қалыптасуына оның дүниетанымы мен кәсіби қызығушылықтарын қалыптастыруда шешуші рөл атқарған ортасы – отбасы, ұстаздары, әріптестері мен пікірлестері көп ықпал етті. Әкесі Харес – аудармашы, ауыл ақсақалының көмекшісі, іс жүргізушісі, атасы Сарбай байқал – тағайындалған молда (Жәңгір ханның 1845 жылғы жарлығы бойынша) және мударис, ағасы Хайрол Сарбай – ахун және мударис, інісі Мүфтиғали Харесов. Қазучпедіздің қызметкері, әкесі Молданың досы Мұса Байзақов ақын ағартушы. Шамғали Сарыбаевтың өмірі мен шығармашылығы сабақтас педагогикалық зиялы қауым өкілдерінің кейбірін ғана тізіп көрейік: идеялық дем берушілер – Ахмет Байтұрсынұлы, Әбубәқар Диваев, ұстаздары мен тәлімгерлері – Сейтқали Меңдешев, Халел Досмұхамедов, Садық Өтегенов, шәкірттері – Ғабит. Сарбаев, Елемес Жәрменов, Тамимдар Сәпиев, оның еңбектерінің авторлары

– Өтебай Тұрманжанов, Жұмахан Күдерин, әріптестері мен достары – Ғани Мұратбаев, Меңдіболла Күзембаев, Құдайберген Жұбанов, Сәрсен Аманжолов, Нығмет Сауранбаев, Бемоллаев Бемоллаев, Ғаллиев Ғалиев, И. , Сара Есова, Еремекқали Нығметов, Фатима Ғабитова, Ілияс Жансүгіров, Біләл Сүлеев, Владимир Сокольский, Митрофан Сильченко, Ишанәлі Арабаев, Базарқұл Данияров [1].

Шамғали Сарыбаевтың ғылыми-зерттеу қызметі 1920 жылдары Әбубәкір Диваев басқарған Жетісудағы ғылыми экспедицияларға және Ахмет Байтұрсынов құрған Академиялық орталықтың жұмысына қатысқан кезден басталды [2]. Одан кейін Сарыбаев 1920-1930 жылдары құрылған Ұлттық мәдениет ғылыми-зерттеу институты, Педагогика ғылыми-зерттеу институты сияқты ғылыми-зерттеу институттарының жұмысына зор үлес қосты [3].

Сарыбаевтың 20-30 жылдардағы ғылыми қызығушылықтары лингвистика, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, халық ауызша шығармашылығы, педагогика, аударма мәселелерін қамтыды. Ол қазақ тілінде академиялық оқу мен жазудың, тыңдалым мен сөйлеудің негіздерін оқытудың сол кезеңге арналған жаңашыл идеясын жасады [4].

Ш.Сарыбаев өмірбаянындағы маңызды кезең оның 1932 жылы Ташкенттен Алматыға көшуі, онда әртүрлі оқу және ғылыми мекемелерде жұмыс істеп, қазақ педагогика ғылымы мен білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосуы болды. Оның ғылыми қызығушылықтары лингвистика, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, ауызекі халық шығармашылығы, педагогика және аударма мәселелеріне қатысты кең ауқымды мәселелерді қамтыды.

Оның қолжазбалары, машинкамен басылған мәтіндері және фотоматериалдары бар 2000-нан астам мұрағаты ғалымның өмірі мен шығармашылығын зерттеу үшін құнды дереккөз болып табылады.

Қазіргі таңда Шамғали Сарыбаевтың филология-педагогикалық ғылымдардың, білім мен мәдениеттің түрлі мәселелеріне арналған 180-нен астам жарияланымдарын одан әрі жүйелеу және сипаттау жұмыстары жүргізілуде [4].

Шамғали Сарыбаев сынды қазақ зиялылары өкілдерінің өмірбаяндары мен еңбектерін зерделеу жеке адам мен дәуірдің өзара әрекеттесу мәселесі аясында түрлі процестер мен құбылыстарды қайта қарастыруға, салыстыруға, анықтауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы түрде зерттеу қызығушылық тудырады [5].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық шығармашылығын салыстырмалы түрде зерттеу үшін Ш.Сарыбаевтың тіл білімі, тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі, ауызша халық шығармашылығы,

педагогика және аударма пәндері бойынша дайындаған ғылыми мақалалары, монографиялары, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдары және осыған ұқсас басылымдар. оның замандастары, 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ зиялы қауымының жетекші өкілдері: Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Мәндешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жарменов және т.б.

20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтауда зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы тарихи талдау қолданылды; Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының өмір жолы мен шығармашылық мұрасын зерттеудің өмірбаяндық әдісі; сол кезеңдегі қазақ зиялыларының жетекші өкілдерінің ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын түсіну үшін контекстік талдау жасау.

Бұл материалдар мен әдістерді пайдалану Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін жан-жақты салыстырмалы түрде зерттеуге, сондай-ақ олардың ғылыми дүниетанымының, шығармашылық мұрасының ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы талдау 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының бірқатар жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Алдымен Шамғали Сарыбаевтың осы зерттеу нәтижесінде жан-жақты зерттелген негізгі еңбектеріне тоқталайық. Жұмыстардың тізімі және олардың қысқаша мазмұны 1-кестеде берілген.

Кесте 1. Шамғали Сарыбаевтың негізгі еңбектері және олардың қысқаша сипаттамасы

№	Жұмыстың атауы	Түйіндеме
1	Еңбек және мектеп. Бастауыш мектептің үшінші жылына арналған оқу кітабы, 1930	Бұл оқулық бастауыш мектептің үшінші сыныбына арналған. Кітап еңбек тәрбиесі мен мектеп өміріне қатысты әртүрлі тақырыптарды талқылайды. Оқу материалы оқушылардың еңбекке деген қызығушылығын арттыруға және олардың жан-жақты дамуына бағытталған. Бұл кітап қазақ тілін оқыту әдістемесін жасауда үлкен рөл атқарды. Ол оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырумен қатар еңбекке деген сүйіспеншілікті оятуға көмектесті [6].
2	Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері	Бұл кітап акцентуацияға қатысты мәселелерді талқылайды. Қазақ тілінің дыбыс жүйесіндегі дауысты және дауыссыз дыбыстарды қоса алғанда, мағынаны түсіну және жеткізу үшін дұрыс айтылу мен интонацияның маңыздылығына тоқталады. Фонетика бөлімінде Сарыбаев оқуды қиындататын интонацияны да талдайды. Морфологияға қатысты автор негізгі болып табылатын сөзжасам процестері мен сөз құрылымын қарастырады [7].

3	Күнделік керекері	Оқулық қазіргі заманғы шешендік мәдениетке арналған, қазіргі заманда кітап оқитындар аз, рухани азық кітап оқуға деген құштарлықты арттырудың өзекті мәселелерін қозғайды. Бұл жұмыста қазіргі шешендік өнер, академиялық абонемент, шаршы топ алдында сөйлеу техникасы бойынша өзекті мәселелердің мәнін табуға болады. [8].
4	Сара мен Еркін	Жинақта қазақтың мәдениеті мен салт-дәстүрінің байлығын көрсететін көптеген туындылар бар. Оның поэзиясында табиғат, махаббат, ұлттық болмыс тақырыптары жиі қозғалады [8].
5	Үшінші кластың ана тілі оқулығына методикалық нұсқаулар, А., 1955	«Еңбек және мектеп» концепциясында оқушылардың жеке тұлғасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарды. Ол студенттерге теориялық білімді меңгеріп қана қоймай, оны практикада қолдануға көмектесетін практикалық оқытудың маңыздылығын атап өтті. Бұл тәсіл еңбек дағдыларын дамытуға ықпал етіп, жастарды шынайы өмірге дайындады. Сондай-ақ ол студенттердің еңбек құндылығын, оның қоғамдағы маңызын сезінуіне мүмкіндік бере отырып, оқу-тәрбие процесіне еңбекті кіріктіру қажеттілігіне тоқталды. Оның идеялары бүгінгі таңда өзекті болып, мұғалімдерді оқытудың инновациялық әдістерін енгізуге шабыттандырады [8].
6	Жазуды оқыту әдістемесі	Бұл оқулық бастауыш мектептің үшінші сыныбына арналған. Кітап еңбек тәрбиесі мен мектеп өміріне қатысты әртүрлі тақырыптарды талқылайды. Оқу материалы оқушылардың еңбекке деген қызығушылығын арттыруға және олардың жан-жақты дамуына бағытталған. Бұл кітап қазақ тілін оқыту әдістемесін жасауда үлкен рөл атқарды. Оқушылардың еңбекке деген сүйіспеншілігін оятумен қатар олардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға көмектесті [8].

1-кестеде көрсетілгендей, оқу процесіне еңбек тәрбиесі мен мәдени контекстті кіріктірудің маңыздылығы даусыз, өйткені ол оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Қазақ тілін оқытуда фонетика мен морфологияға мән беру сапалы оқыту мен тілдік құрылымдарды дұрыс ұғыну қажеттігін алға тартады. Шешендік және жазу дағдыларын дамыту оқытудың инновациялық әдістерін енгізуді талап ететін заманауи білім берудің маңызды аспектісі болып табылады. Білім беруде білім мен дағдыларды іс жүзінде қолдануға баса назар аударудың жалпы тенденциясы білім беру тәсілдері уақыт талабы мен студенттердің қажеттіліктеріне жауап беруі керек екенін көрсетеді. Олай болса, ұсынылған еңбектер 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ тілі мен еңбек тәрбиесін оқыту әдістемесі сол кездегі дәстүрлі де, жаңаша оқыту әдістерін де ескере отырып, кешенді және заманауи көзқарасты қажет ететінін көрсетеді.

Кесте 2. Шамғали Сарыбаевтың замандастары [9-15]

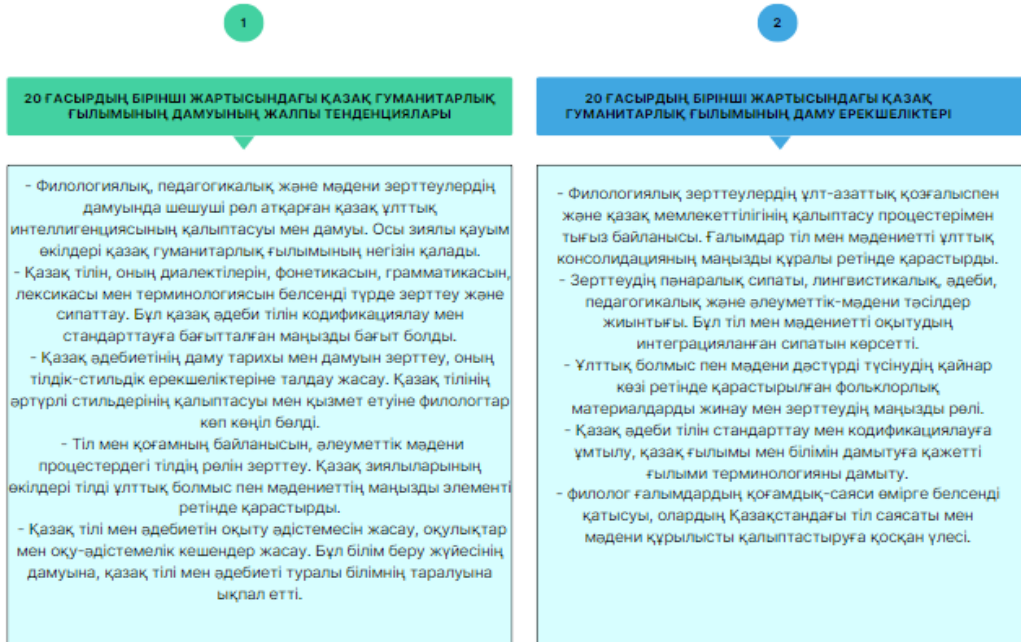
№	Аты	Өмір жылдары	Зерттеудің негізгі бағыттары
1	А х м е т Байтұрсынов	1873-1938 жж.	Көрнекті лингвист, ағартушы, қоғам қайраткері. Оның еңбектері қазақ тілінің грамматикасына, фонетикасына, лексикологиясына арналған. Байтұрсынұлы қазақ әдеби тілінің нормасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Қазақ тілінің ғылыми негіздерін дамытуға, терминологиясын байытып, тіл мәдениетін жетілдіруге ерекше көңіл бөлді. Оның «Тіл тағдыры» сияқты шығармалары қазақ тілінің мәртебесі мен болашағына қатысты маңызды мәселелерді көтерді.
2	Ә б у б ә к і р Диваев	1855-1933 жж.	Қазақ тіл білімінің негізін салушылардың бірі. Оның еңбектері негізінен қазақ тілінің фонетикасына, морфологиясына, лексикографиясына арналған. Диваев қазақ тілінің сөздік қорын жүйелеумен, терминологияны дамытумен айналысты. Қазақ тілінің диалектілері мен диалектілерін зерттеуге үлкен үлес қосты. Сонымен қатар, Диваевтың еңбектері қазақ халқының мәдениеті мен тарихын зерттеуге бағытталған.
3	С е й т қ а л и Меңдешев	1899-1938 жж.	Қазақ тіл білімінің дамуына зор үлес қосқан ғалым. Оның зерттеулері негізінен қазақ тілінің синтаксисі мен семантикасына арналды. Меңдешев қазақ тіліндегі сөз тіркестері мен сөйлем құрылымын терең зерттеп, жаңа ұғымдар енгізді. Қазақ тілі саласындағы ғылыми зерттеулердің әдістемесін жетілдіру жолында еңбек етті. Меңдешевтің шығармалары оқу-ағарту саласында да қолданылып, жастарға қазақ тілін үйретуге көмектесті.
4	Ғабит Сарбаев	1903-1938 жж.	Қазақ тілінің лексикология және терминология саласының маманы. Оның еңбектері қазақ тілінің терминологиясын қалыптастыруға, сөздік қорын зерттеуге арналған. Сарбаев қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және олардың өміршеңдігі жөнінде зерттеулер жүргізді. Ол тіл мен қоғам арасындағы байланысты да белсенді түрде зерттеді. Сарбаевтың еңбектері қазақ терминологиясын дамытудағы маңызды дереккөз болып табылады.
5	Е л е м е с Жәрменов	1903-1938 жж.	Қазақ тіл білімі саласындағы зерттеуші, әдебиеттанушы, ұстаз. Оның еңбектері қазақ тілінің грамматикасы мен стилистикасына арналған. Жәрменов көркем әдебиет тілі мен стильдік ерекшеліктері туралы маңызды зерттеулер жүргізді. Ол қазақ әдебиетіндегі тілдік нормаларды қалыптастырумен қатар мәдениеттегі тілдің рөлін де қарастырды. Елемес Жәрменов еңбектерінде қазақ тіліндегі оқу-тәрбие үрдісінде қолданылатын әдістемелік материалдар қамтылған.

6	Х а л е л Досмұхамедов	1883-1939 жж.	Қазақ тілін зерттеуші, әдебиеттанушы. Оның еңбектері қазақ әдеби тілінің грамматикалық құрылымы мен стильдік ерекшеліктеріне арналған. Досмұхамедов қазақ тіліндегі терминология мен тілдік нормаларды зерттеуге ерекше көңіл бөлді. Қазақ халқының ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрін, тілін сақтау және дамыту жолында белсенді еңбек етті. Досмұхамедовтың еңбектерінде қазақ қоғамының әлеуметтік мәселелері де қозғалған.
---	---------------------------	---------------	--

Сонымен, өмірбаяндық талдау, 1 және 2 кестелерден Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов – қазақ зиялыларының бірінші жартысы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері болғанын көрсетеді. Қазақ тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының, педагогикасы мен мәдениетінің дамуына елеулі үлес қосқан 20 ғ. Олардың ғылыми мұралары мен тіл мен әдебиеттанудағы көзқарастары қазақ филологиясын одан әрі дамыту үшін үлкен құндылыққа ие.

20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының жалпы тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтау мақсатында егжей-тегжейлі салыстырмалы тарихи талдау жүргізілді. Нәтижелер 1-суретте берілген.

Салыстырмалы тарихи талдау

Сурет 1 – Салыстырмалы тарихи талдау

1-суретте көрсетілгендей, 20-ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуы ұлттық интеллигенцияның қалыптасуымен, қазақ тілі мен әдебиетінің жан-жақты зерттелуімен, сондай-ақ филологиялық зерттеулер мен филология ғылымдарының арасындағы тығыз байланыспен сипатталды. ұлттық өзін-өзі анықтау және мәдени құрылыс процестері.

Келесі кезекте Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов және басқа да көрнекті қайраткерлердің ғылыми көзқарастары мен шығармашылық әдістерін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін контекстік талдау жүргізілді. сол кездегі қазақтың зиялы элитасы.

Осы талдаудың нәтижесінде Шамғали Сарыбаев пен оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев және т.б. қазақ тілі мен әдебиеті мен мәдениетін ұлттық болмыстың және оның дамуының негізгі элементтері ретінде қарастырғаны анықталды. Қазақ халқы. Олар қазақ тілін, фольклорын, әдебиетін, дәстүрлі мәдениетін сақтау, зерделеу және насихаттауда өз миссиясын көрді.

Олардың жұмысы қазақ тілі, оның диалектілері, даму тарихы, функционалдық стильдері мен терминологиясы туралы ғылыми білімді тереңдетуге бағытталды. Олар қазақ тілінің әдеби нормасын кодификациялауға, ғылыми терминологияны дамытуға, тіл мәдениетін жетілдіруге ұмтылды. Қазақ әдебиеті саласындағы зерттеулер оның өзіндік ерекшеліктерін, ауызша халық шығармашылығымен байланысын, ұлттық болмысын қалыптастырудағы рөлін ашуды көздеді.

Ш.Сарыбаев және оның замандастары үшін филологиялық зерттеулер қолданбалы сипатта болды – олар қазақ тілін, әдебиетін, білімі мен мәдениетін дамытудың өзекті мәселелерін шешуге бағытталды. Негізгі мақсаттары болды:

- қазақ тілінің барлық деңгейдегі фактілерін ғылыми сипаттау және жүйелеу (фонетика, лексика, грамматика, стилистика);
- қазақ тілі мен әдебиетінің даму тарихы мен заңдылықтарын зерттеу;
- тіл, мәдениет және әлеуметтік процестердің байланысын зерттеу;
- қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесін жетілдіру.

Әдістемелік тұрғыдан ғалымдар салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық тәсілдерге сүйенді. Олар қазақ тілінің генетикалық байланыстарын анықтауға, оның эволюциясын қадағалап, әртүрлі салалардағы қызмет ету заңдылықтарын анықтауға ұмтылды.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық зерттеулері 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ қоғамының ұлттық мәдени құрылысы мен модернизациясының практикалық мәселелерін шешуге бағытталғанын атап өтейік.

Шамғали Сарыбаев және басқа да жетекші қазақ филологтары өз

еңбектерінде салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдык талдау әдістерін кеңінен пайдаланды.

Салыстырмалы тарихи тәсіл оларға қазақ тілінің эволюциясын қадағалап, оның басқа түркі тілдерімен генетикалық байланысын анықтауға, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық жүйелердің тарихи даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс, әсіресе, қазақ тілінің диалектілері мен диалектілерін зерттеуде қолданылды.

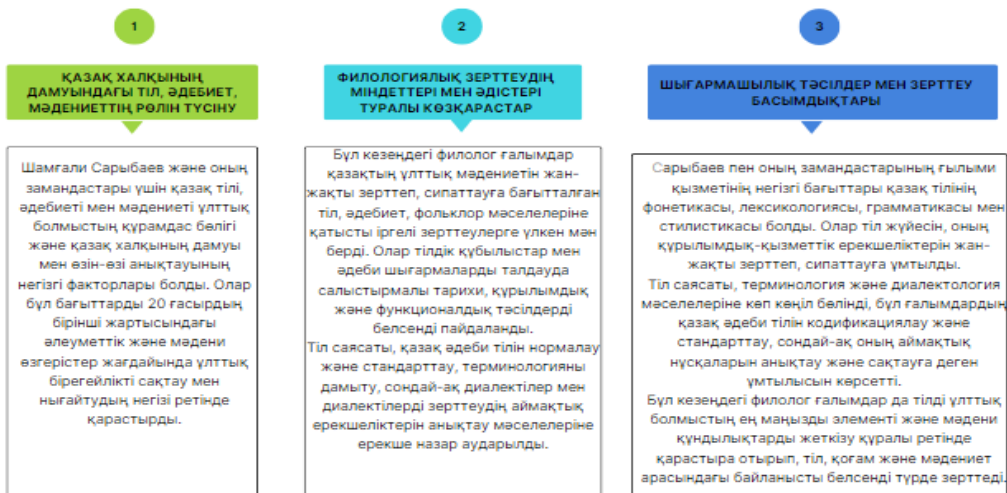
Құрылымдық талдау тілдік бірліктердің әр түрлі деңгейде – фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейде ішкі ұйымдасуын терең зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл қазақ әдеби тілінің нормаларының жүйеленіп, кодификациялануына ықпал етті.

Функционалдык көзқарас ғалымдарға тілді оның әлеуметтік, мәдени және коммуникативті процестермен байланысында қарастыруға мүмкіндік берді. Олар қазақ тілінің қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы қызмет ету ерекшеліктерін – ғылым, білім, іс қағаздарын жүргізу, көркем әдебиет, журналистика, т.б. Бұл функционалдык стильдерді қалыптастырудағы заңдылықтарды анықтауға және оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Сондықтан салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдык талдау әдістерін жан-жақты қолдану қазақ тілі мен әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге септігін тигізді, бұл олардың 20 ғасырдың бірінші жартысында дамуы мен танымал болуы үшін үлкен мәнге ие болды.

Келесі кезекте Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарына талдау жасалып, оның нәтижелері 2-суретте келтірілген.

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын талдау

Сурет 2 – Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастарын талдау

2-суретте көрсетілгендей, Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастары қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге және сақтауға бағытталған, бұл олардың қоғамдық-саяси контекстте ұлттық бірегейлікті нығайтуға деген ұмтылысын көрсетеді. 20 ғасырдың бірінші жартысындағы өзгерістер.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми мүдделері мен көзқарастары негізінен осы кезеңде Қазақстанда орын алған ұлттық-мәдени жаңғыру міндеттерімен айқындалды. Ғалымдар қазақ мемлекеттілігі мен ұлттық бірегейлігін нығайтуға үлес қосуға ұмтылды.

Филологиялық зерттеулердің маңызды мақсаты қазақ әдеби тілінің ұлттық білім мен мәдениет жүйесін қалыптастыру қажеттіліктерін қанағаттандыратын нормаларын қалыптастыру және жетілдіру болды.

Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми мүдделері мен басымдықтары 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қоғамдық-саяси қайта құрулар жағдайында қазақ қоғамының дамуының өзекті міндеттерімен тығыз байланысты болды.

Сонымен, ғылыми дүниетанымды, әдіснамалық көзқарастарды, шығармашылық басымдықтарды және қоғамдық-тарихи контексттің ықпалын талдау еңбектерінде ұсынылған 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуының негізгі белгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Шамғали Сарыбаев және оның замандастары.

Қорытынды

Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін салыстырмалы түрде зерттеу мынадай негізгі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Шамғали Сарыбаев және оның замандастары – Ахмет Байтұрсынов, Әбубәкір Диваев, Халел Досмұхамедов, Сейтқали Меңдешев, Ғабит Сарбаев, Елемес Жәрменов және т.б. – 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері. қазақ тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының, педагогикасы мен мәдениетінің дамуы. Олардың ғылыми мұралары мен тіл мен әдебиеттанудағы көзқарастары қазақ филологиясын одан әрі дамыту үшін үлкен құндылыққа ие.

2. 20 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ гуманитарлық ғылымының дамуы ұлттық интеллигенцияның қалыптасуымен, қазақ тілі мен әдебиетін жан-жақты меңгерумен, сондай-ақ филологиялық зерттеулер мен ұлттық өзін-өзі дамыту процестерінің тығыз байланысымен сипатталды. -анықтау және мәдени құрылыс.

3. Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының ғылыми дүниетанымы мен шығармашылық көзқарастары қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерделеуге және сақтауға бағытталды, бұл олардың қазақ халқының

элеуметтік-саяси өзгерістері жағдайында ұлттық бірегейлікті нығайтуға деген ұмтылысын көрсетеді. 20 ғасырдың бірінші жартысы.

4. Ш.Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық зерттеулері қазақ қоғамын ұлттық-мәдени құрылыс пен жаңғыртудың практикалық мәселелерін шешуге бағытталды. Олардың жұмысының негізгі әдістері салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау болды.

5. Салыстырмалы тарихи, құрылымдық және функционалдық талдау әдістерін кешенді түрде қолдану қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін жан-жақты зерттеуге ықпал етті, бұл олардың 20 ғасырдың бірінші жартысында дамуы мен танымал болуы үшін үлкен мәнге ие болды.

Сонымен, зерттеу қазақ гуманитарлық ғылымының эволюциясын және оның XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанның ұлттық-мәдени жаңғыруындағы рөлін тереңірек түсіну үшін Шамғали Сарыбаев пен оның замандастарының филологиялық еңбектерін зерттеп, салыстырудың маңыздылығын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Assanova D. Memoirs from personal archive of Shamgali Sarybayev. <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/14-62/737> 10.08.2025

[2] Курманалиев К., Сарыбай М. Личность и эпоха. <https://kazpravda.kz/n/lichnost-i-epoha/> 10.08.2025

[3] Шамғали Харесұлы Сарыбаев. https://kk.wikipedia.org/wi-ki/Шамғали_Харесұлы_Сарыбаев: 13.08.2025

[4] Асанова Д.А., Сарыбай М.Ш. Личная библиотека Шамғали Харесовича Сарыбаева: история одного документа из семейного архива // Русское слово в многоязычном мире. Нур-Султан, Казахстан, 29 апреля – 03 мая 2019 года. – С. 21-26.

[5] Mukhatayev A., Omirbayev S., Kassenov K., Idiyatova Y. Quality Assurance System of Higher Education in Kazakhstan Through Stakeholders' Eyes: An Empirical Study to Identify Its Challenges // Education Sciences. – 2024. – № 14(12). – 1297 p. DOI: 10.3390/educsci1412129

[6] Сарыбаев Ш. Еңбек және мектеп. Бастауыш мектептің үшінші жылына арналған оқу кітабы. – Алматы, 1930. – 181б.

[7] Сарыбаевтың Ш. Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері (1 бөлім фонетика мен морфология) деген кітабы шықты. – Алматы, 1956. – 215б.

[8] Ш.Сарыбаевтың қазақ тілін оқыту әдістемесіне енгізген үлесі. <https://stud.baribar.kz/18248/sh-sarybaevtynh-qazaq-tilin-oqytu-adistemesine-engizgen-ulesi/> 23.08.2025

[9] Agmanova A., Zhuravleva Ye. Modern Kazakhstani Linguistics: on the 60th anniversary of the Professor's birth Sh.K. Zharkynbekova // Polylinguality and Transcultural Practices. – 2024. – №21. – Pp.164-174. DOI:10.22363/2618-897X-2024-21-1-164-174.

[10] Dossanova N., Abdimanuly O., Kapağan E. The Influence of Akhmet Baitursynov's Literary Publicistic Heritage on The Spiritual Development of Kazakh People at The Beginning of The XXth Century. // Journal of History Culture and Art Research. – 2020. DOI: 10.7596/taksad.v9i4.2669.

[11] Paksoy H.B. Abubekir Ahmedjan Divay 1855-1933. Ethnographer, Antiquarian, Professor, Translator https://web.archive.org/web/202112071832-43/http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae16.html 23.08.2025

[12] Mendeshev Seitkali (1882-1937) https://alash.semeylib.kz/?page_id=377&lang=en 23.08.2025

[13] Dosmukhamedov Khalel (1883 – 1939) https://alash.semeylib.kz/?page_id=81&lang=en 23.08.2025

[14] Ode to great minds. 2023. <https://dknews.kz/en/articles-in-english/288984-ode-to-great-minds> 25.08.2025

[15] Abdylgalieva N.N., Smagulova G.N., Baysydyk I.B. Linguocultural features of speech etiquette in Kazakh and English (gender specific words) // Bulletin of Ablai khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2024. – №4 (75). – С. 12–27. DOI: 10.48371/PHILS.2024.4.75.001.

REFERENCES

[1] Assanova D. Memoirs from personal archive of Shamgali Sarybayev. <https://bulletin-histsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/14-62/737> 10.08.2025.

[2] Kurmanaliev K., Sarybai M. Lichnost i epokha [Personality and era] <https://kazpravda.kz/n/lichnost-i-epoha/> 10.08.2025. [in Rus.]

[3] Shamgali Khareusuly Sarybaev. https://kk.wikipe-dia.org/wiki/Шамғали_Харесұлы_Сарыбаев 13.08.2025 [in Kaz.]

[4] Asanova D.A., Sarybai M.Sh. Lichnaya biblioteka Shamgali Khareusovicha Sarybaeva: istoriya odnogo dokumenta iz semeynogo arkhiva [Personal library of Shamgali Khareusovich Sarybaev: the history of one document from the family archive] // Russkoe slovo v mnogozychnom mire. Nur-Sultan, Kazakhstan, 29 aprelya – 03 maya 2019 goda. – S. 21-26. [in Rus.]

[5] Mukhatayev A., Omirbayev S., Kassenov K., Idiyatova Y. Quality Assurance System of Higher Education in Kazakhstan Through Stakeholders' Eyes: An Empirical Study to Identify Its Challenges // Education Sciences. – 2024. – № 14(12). – 1297 p. DOI: 10.3390/educsci1412129

[6] Sarybaev Sh. Enbek zhane mektep. Bastauysh mektep zhüshinshi zhylyna arnalğan oqu kitabı [Work and school. Textbook for the third year of primary school]. – Almaty, 1930. – 181p. [in Kaz.]

[7] Sarybaevtyn Sh. Qazaq tili metodikasynyñ keybir maseleleri (1 bölim fonetika men morfologiya) degen kitabı shyqty [The book Some Problems of Kazakh Language Methodology (Part 1: Phonetics and Morphology) has been published]. – Almaty, 1956. – 215b. [in Kaz.]

[8] Sh. Sarybaevtyn qazaq tilin oqytu ädistemesine engizgen ülesi [Sh.

Sarybayev's contribution to the methodology of teaching the Kazakh language]. <https://stud.baribar.kz/18248/sh-sarybaevtynh-qazaq-tilin-oqytu-adistemesine-engizgen-ulesi/> 23.08.2025 [in Kaz.]

[9] Agmanova A., Zhuravleva Ye. Modern Kazakhstani Linguistics: on the 60th anniversary of the Professor's birth Sh.K. Zharkynbekova // Polylinguality and Transcultural Practices. – 2024. – №21. – Pp.164-174. DOI:10.22363/2618-897X-2024-21-1-164-174.

[10] Dossanova N., Abdimanuly O., Kapağan E. The Influence of Akhmet Baitursynov's Literary Publicistic Heritage on The Spiritual Development of Kazakh People at The Beginning of The XXth Century // Journal of History Culture and Art Research. – 2020. DOI: 10.7596/taksad.v9i4.2669.

[11] Paksoy H.B. Abubekir Ahmedjan Divay 1855-1933. Ethnographer, Antiquarian, Professor, Translator https://web.archive.org/web/202112071832-43/http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-6/cae16.html 23.08.2025

[12] Mendeshev Seitkali (1882-1937) https://alash.semeylib.kz/?page_id=377&lang=en 23.08.2025

[13] Dosmukhamedov Khalel (1883 – 1939) https://alash.semeylib.kz/?page_id=81&lang=en 23.08.2025

[14] Ode to great minds. 2023. <https://dknews.kz/en/articles-in-english/288984-ode-to-great-minds> 25.08.2025

[15] Abdygalieva N.N., Smagulova G.N., Baysydyk I.B. Linguocultural features of speech etiquette in Kazakh and English (gender specific words) // Bulletin of Ablai khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”. – 2024. – №4 (75). – Pp. 12-27. DOI: 10.48371/PHILS.2024.4.75.001.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ ШАМГАЛИ САРЫБАЕВА И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ

*Балаева А.Б. ¹

*¹ Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, Алматы, Казахстан

Аннотация. Объектом статьи является филологическое наследие Шамғали Сарыбаева и его современников. В работе дан сравнительный обзор творчества авторов, выявлены их специфика и основные аспекты вклада в восточную филологию. В качестве методологической основы взяты сопоставительный анализ и содержательная интерпретация, все связи установлены на основе данных оригинальных текстов и критической литературы. Результаты исследования показали, что в методах интерпретации художественных текстов и анализа языковых явлений имеются как общие, так и отличительные черты: Сарыбаев в первую очередь отдавал приоритет систематизации, типизации и классификации языковых данных, тогда как его современники больше внимания уделяли культурно-историческим и социальным аспектам. Эти выводы свидетельствуют о том, что каждый из авторов сыграл важную роль в становлении и развитии казахской филологии;

в частности, труды Сарыбаева характеризуются методологической строгостью и новаторской классификацией данных. В статье раскрывается педагогическое и практическое значение наследия Сарыбаева, показано его место в современной методике преподавания казахского языка и системе лингвистических исследований. Выявление преемственности и различий в трудах авторов позволяет отразить эволюцию интеллектуальных традиций в истории отечественной науки. Таким образом, исследование оценивается как важный шаг, направленный не только на объяснение логики развития истории и культуры казахского языка, но и на дополнение теоретических основ современной лингвистики. Проект даёт импульс совершенствованию методологических подходов в филологии, новому пониманию актуальных проблем отечественной науки. Практическая значимость заключается в возможности внедрения полученных выводов в исследования в области филологии и лингвистики, а также в образовательные программы по казахскому языку и литературе. В целом, работа обосновывает важность сочетания междисциплинарных подходов в изучении языка и литературы.

Ключевые слова: Шамгали Сарыбаев, филология, лингвистические исследования, методика преподавания, казахский язык, литература, сопоставительный анализ, культура

COMPARATIVE STUDY OF PHILOLOGICAL WORKS OF SHAMGALI SARYBAYEV AND HIS CONTEMPORARIES

*Balaeva A.B.¹

¹Akhmet Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan

Abstract. The object of the article is the philological heritage of Shamgali Sarybayev and his contemporaries. The work provides a comparative review of the authors' works, identifies their specific aspects and main dimensions of their contribution to oriental philology. Comparative analysis and content interpretation are taken as the methodological basis, all connections are made based on the data of original texts and critical literature. The results of the study showed that there are common and distinctive features in the methods of interpreting literary texts and analyzing linguistic phenomena: Sarybayev primarily gave priority to systematization, typification, and classification of linguistic data; while his contemporaries paid more attention to cultural-historical and social aspects. These conclusions prove that each author played an important role in the formation and development of Kazakh philology; in particular, Sarybayev's works are characterized by methodological rigor and innovative classification of data. The article clarifies the pedagogical and practical significance of Sarybayev's legacy, and shows its place in the modern Kazakh language teaching methodology and system of linguistic research. Revealing the continuity and differences of the authors' works allows us to reflect the evolution of intellectual traditions in the history of national science. Thus, the study is assessed as an important step aimed

not only at explaining the logic of the development of the history and culture of the Kazakh language, but also at supplementing the theoretical foundations of modern linguistics. The project gives impetus to the improvement of methodological approaches in philology, to a new understanding of the current problems of national science. The practical significance is the possibility of introducing the obtained conclusions into research in philology and linguistics, as well as into educational programs on the Kazakh language and literature. In general, the work proves the importance of combining multidisciplinary approaches in the study of language and literature.

Keywords: Shamgali Sarybayev, philology, linguistic research, teaching methodology, Kazakh language, literature, comparative analysis, culture

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 25.09.2025.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.03.2026.

Автор туралы мәлімет:

Балаева Арайлы Бакытовна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті PhD докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>

Сведения об авторе:

Балаева Арайлы Бакытовна – PhD докторант Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>

Information about author:

Balaeva Arayly Bakytovna – PhD doctoral student at the Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bakitovna1982@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-3288-881X>.